

Завіруха Г.

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри документознавства та культурно-інформаційної діяльності Донбаського державного педагогічного університету

УДК 130.2-048.93:2-674

РІЗНОМАНІТНІСТЬ КУЛЬТУР І ЦИВІЛІЗАЦІЙ ЯК УМОВА ЕСКАЛАЦІЇ КОНФЛІКТІВ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена спробі проаналізувати вплив культурного і цивілізаційного факторів на подальший розвиток тероризму. Засобами реалізації мети даної статті є аналіз впливу глобалізаційних процесів, що є основою конфліктів терористичного характеру, на сферу культури. Розглядаються приклади радикального непорозуміння, сутички етнокультурних світів і конфлікти культур.

Ключові слова: *культура, цивілізація, тероризм, соціальний конфлікт, глобалізація, екстремізм, фундаменталізм.*

Завируха А.

кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры документоведения и культурно-информационной деятельности Донбасского государственного педагогического университета

РАЗНООБРАЗИЕ КУЛЬТУР И ЦИВИЛИЗАЦИЙ КАК УСЛОВИЕ ЭСКАЛАЦИИ КОНФЛИКТОВ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА

Статья посвящена попытке проанализировать влияние культурного и цивилизационного факторов на дальнейшее развитие терроризма. Средствами реализации целей настоящей статьи является анализ влияния глобализационных процессов, которые составляют основу конфликтов террористического характера, на сферу культуры. Рассматриваются примеры радикального недоразумения, столкновения этнокультурных миров и конфликты культур.

Ключевые слова: *культура, цивилизация, терроризм, социальный конфликт, глобализация, экстремизм, фундаментализм.*

Zavirukha G.

a Candidate of philosophical sciences, a Senior Lecturer of the department of documentation management, cultural and information work of Donbass State Pedagogical University

THE DIFFERENCE OF CULTURES AND CIVILIZATIONS AS A CONDITION OF THE ESCALATION OF THE CONFLICTS WITH TERRORIST NATURE

The article is devoted to an attempt to analyze the influence of cultural and civilizational factors for the further development of terrorism. Means of achieving the goals of this article are to analyze the impact of globalization processes, which form the basis of terrorism, on the sphere of culture. The examples of the radical misunderstanding, clashes of ethnic worlds and conflicts of cultures are considered.

Keywords: *culture, civilization, terrorism, social conflict, globalization, extremism, fundamentalism.*

Конфлікти об'єктивно неминучі в будь-якій соціальній структурі, адже вони є необхідною умовою суспільного розвитку. Весь процес функціонування будь-якого суспільства і світового співтовариства взагалі складається з конфліктів і консенсусів, згоди і протиборства. Чим складніша соціальна структура суспільства, чим більше в ньому свободи, плюралізму, тим більше незбіжних, а часом взаємовиключних цілей, інтересів, цінностей і, відповідно, більше джерел для конфліктів. Сучасні зміни в характері насильницьких конфліктів можна представити формулою: від боротьби соціальних систем – до міжнаціональних, етнокультурних і релігійних зіткнень. Поширення конфліктів терористичного характеру є наслідком тих подій, що відбуваються в сучасному світі, а сфера культури є тим фактором, на фоні якого відбуваються сплески терористичної активності.

Метою даної статті є спроба проаналізувати вплив культурного і цивілізаційного факторів на подальший розвиток тероризму. Засобами реалізації мети є аналіз впливу глобалізаційних процесів на сферу культури.

Проблема тероризму довгий час залишалася відкритою через складність і неоднозначність самого явища. Не можна сказати, що проблема тероризму є недослідженою. Існує безліч робіт, присвячених цьому феномену, зокрема роботи В.Антипенка, В.Ємельянова, В.Ліпкан, Є.Ляхова, В.Крутова та інших дослідників, проте розмаїття позицій з цього питання так і не змогли розкрити людству шляхи боротьби з тероризмом як деструктивною силою соціуму.

Конфлікт культур – це насильство, що не відає страху власної смерті: людина культури втрачає сенс життя разом з можливою загибеллю власного культурного світу. Саме тому Л. Козер вважав культурно-ідеологічні конфлікти найбільш ірраціональними і нерозв'язаними [1]. Слід зазначити, що останнім часом конфлікти

культур, сутички етнокультурних світів являють собою приклади радикального непорозуміння. О.Лановенко зазначає, що “корені сучасного тероризму виростають саме зі сфери культури і всіх тих зовнішніх форм репрезентації, в котрих вона знаходить свій прояв” [2, с. 42]. Культура – це насамперед локальний засіб буття людей, їх повсякденний світ, що природно історично виникає і максимально визначає екзистенційний вимір поведінки і зв'язків людей у суспільстві.

Уявлення про різні цивілізації як культурно-історичні спільності, що співіснують на земній кулі, було введено в науку Н. Данилевським, який пов'язав формування цивілізації з особливостями панівних ландшафтів і показав, що цивілізації не змішуються між собою та змінюються тільки в історичних масштабах часів.

Різноманітна картина світустворюється завдяки культурам і цивілізаціям, в межах яких діють власні соціокультурні системи регуляції. Ці історично сформовані стандарти часом відкидають цінності, які намагаються насаджувати. Ієрархія прав у різних культурах і цивілізаціях різна, а процес глобалізації заснований на тому, що ідея західної культури проголошується як найвища цінність. Головне – приймати західний погляд на права людини. Але в традиційній культурі права народів стоять вище прав людини.

Дуже актуальною в цьому контексті є книга французького філософа і метафізика Рене Генона „Схід і Захід” [3], що вийшла в світ ще у 1924 році. Книга розкриває позицію автора, з якої відкривається безмежна панорама варіантів Єдиної Духовної Традиції, де кожна культура і кожна конкретна традиція знаходять своє місце. Автор зазначає: „західні люди... невинно схильні судити інших через те, чим вони є самі та приписувати їм свої власні інтереси, так само як і приписувати свій образ думки і зовсім не замислюватися над тим, що можуть існувати інші інтереси та інший образ думки, настільки вузьким є їхній власний розумовий горизонт... Вони зайняті тільки тим, що отримують задоволення у затвердженні уявної переваги, яку вони собі приписують, але ця ілюзія обманює тільки їх самих; проте, найжахливішою є їхня жага до прозелітизму: за „моралізуючими” приводами у них приховується дух завойовництва, ім'ям свободи вони хочуть примусити весь світ їм наслідувати! Найдивнішим є те, що у власному самовдоволенні вони щиро уявляють, що мають „престиж” у всіх народів” [3, с. 51 – 53].

Близькосхідний конфлікт є показовим на сьогоднішній день випадком зіткнення цивілізацій, яке передбачив сучасний західний

політолог і соціолог С.Хантингтон, присвятивши цьому явищу книгу [4]. Суть книги полягає в тому, що замість очікуваного Ф.Фукуямою та ідеалістами „кінця історії” [5] від лібералізму, мондіалізму та демократії, наступить ера глобальних конфліктів між основними світовими цивілізаціями. Вигляд світу буде формуватися за рахунок взаємодії семи – восьми великих цивілізацій: західної, конфуціанської, японської, ісламської, індуїстської, православно-слов'янської, латиноамериканської, і можливо, африканської [4, с. 54].

С. Хантінгтон пов'язує конфлікти та війни з культурною різницею та культурною дистанцією. Культурна дистанція сполучена з нормативною культурою, що обумовило поділ на суспільства з традиційною домінантою та суспільства з сучасним „модерністським” кодом. На його думку, „в світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не економіка та ідеологія. Найважливіші кордони, що розділяють людство, переважаючи джерела конфліктів будуть визначатися культурою... Найзначніші конфлікти... будуть розгортатися між націями та групами, що належать до різних цивілізацій... Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів” [4, с. 185].

Цивілізацію С. Хантінгтон вбачає у вигляді культурної спільності найвищого рангу, що визначається такими рисами, як мова, історія, релігія, звичаї, цінності, суспільні інститути, самоідентифікація. Цивілізація може включати і декілька націй-держав, і одну, як, наприклад, Японія. Західна цивілізація існує в двох варіантах – європейському та північноамериканському, а ісламську він поділяє на арабську, турецьку та малайську. Найголовніше, чим розрізняються цивілізації, – це релігія [4, с. 91]. Адже релігія здатна мобілізувати великі маси людей, вона дозволяє дати етнічну, моральну мотивацію будь-якій дії: чи то агресії, насильству або терористичному акту в ім'я нібито високих моральних цілей.

Культурні особливості менше підвладні змінам, ніж економічні та політичні. С.В. Свистунов зазначає, що „зміни в області духовної культури, етноконфесійні зміни не можуть відбуватися так швидко, як змінюється покоління автомашин і комп'ютерів. В цих „тонких” сферах діють свої закони, які не можна скалькулювати і перекласти на мову фінансів і цифр. Тобто провідники глобалізації (ті, хто отримує найбільший зиск) повинні були б реагувати не тільки на фінансову і техніко-економічну інформацію, а й на соціальну, культурну, конфесійну тощо. Відомо ж, коли людину не чують, то вона нервує і кричить; коли ж не чують велику групу людей, то вони

можуть згуртуватися навколо харизматичних провідників і релігійної ідеології та піти на „святий” бій. І тоді аутсайдери стають лідерами, і саме так виникають ідеї асиметричних ударів по світовим цінностям” [6, с. 375 – 376].

В теорії Хантінгтона культурній різниці надається не тільки соціальний, але й політичний зміст. При цьому його ключова ідея така, що різниця в культурі, базових цінностях і віруваннях є джерелом конфлікту в боротьбі за військову, економічну та політичну владу. „В ісламській, конфуціанській, японській, індуїстській, буддистській і православній культурах майже не знаходять відгуку такі західні ідеї, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, права людини, рівність, свобода, верховенство закону, демократія, вільний ринок, відокремлення церкви від держави. Західні спроби пропагувати ці ідеї викликають зворотну реакцію, направлену проти „імперіалізму прав людини”, і затвердження власних цінностей... Саме по собі уявлення про можливість „універсальної цивілізації” є західною ідеєю, що суперечить партикуляризму більшості азійських суспільств і їхньої схильності робити упор на відмінностях одних народів від інших” [4, с. 211].

Сучасні західні суспільства характеризуються високою орієнтацією на соціальну мобільність, на досягнення; розвинутою системою професій; стратифікацією, заснованою на досягнутих статусах; традиційні – стабільною структурою, ієрархією, заснованою не на досягненнях, а на становій або кастовій приналежності, приписуваннях, в результаті чого у партнерських відносинах на перший план виступають члени сім’ї, роду, громади.

Традиції та сучасність не виключають одне одного, в будь-якому суспільстві існують і ті, і інші елементи. Крім того, сучасними суспільствами можуть бути і незахідні країни. Кінець кінцем, особливо в останній час, все більше усвідомлюється, що не все є благом, що пов’язане з модернізацією: екологічні проблеми, надмірна індивідуалізація тощо.

С. Хантінгтон, вивчаючи модернізацію традиційних суспільств, фіксував увагу на високій політичній мобілізації в перехідні періоди. Він пояснював її тим, що урбанізація, освіта та широка доступність інформації породжують у залучених до модернізаційного процесу груп нові потреби і уявлення про способи їх задоволення. Але реальні можливості таких суспільств, в тому числі соціально-економічні, ростуть повільніше, ніж потреби людей. Уряди не можуть їх задовольнити. Відсутність відповідних політичних інститутів ускладнює, а іноді робить неможливим вираження вимог в межах закону. Недосконалість політичної системи, її нездатність

вирішувати протиріччя ведуть до конфліктів. Концепція модернізації в моделі Хантінгтона етноцентрична. В ній зроблено спробу представити США як наддержаву, як модель, до якої мають прагнути всі.

Сьогодні вже існує глобальна економіка, у якій всі розвинуті країни нерозривно пов'язані системою світового поділу праці й економічного обміну. На економіку й політику все більше впливають транснаціональні компанії. Бездумне прагнення експортувати економічну і культурну модель однієї країни в інші може розглядатися як продукт історичного розвитку, політичній культурі якого властива традиція, де зовнішня політика часто розглядається як засіб боротьби зі злом, як інструмент затвердження демократії та прав людини. Експорт із застосуванням або загрозою застосування сили, міжнародних і економічних санкцій «демократичної» економічної і культурної моделі у країни з мусульманським населенням і при цьому аж ніяк не зважати на історичний досвід таких країн, ні на співвідношення внутрішніх сил, ні на устояні традиції. Тієї ж думки дотримуються багато дослідників, серед яких і Ю. Баджисєв: «...цей світ має свого Бога, свою ієрархію, свої цінності, яких частина Заходу не розуміє... І відчай, породжений відсутністю елементарної людської та соціальної справедливості, у поєднанні з релігійним фанатизмом, змушує виражати свій протест зловісними самовбивчими актами» [7, с. 38] і О. Богданов: «глобалізація... це, насамперед, політична проекція однополярного панамериканського світу на країни планети, у якому США відіграють роль основного генератора, уніфікатора й інтегратора процесів глобалізації...» [2, с. 59].

Результатом такої експансії став розгул тероризму, міжособні з'їткнення на етнонаціональному та релігійному ґрунті. Та якщо, на думку А. Арістової, «тероризм етнічний чи політичний веде боротьбу за певну територію і нібито обмежується нею, то тероризм релігійний воює за весь земний світ і вважає ворогом всі інші культури й цивілізації. Світ раз і назавжди поділений на вірних і невірних, обраних і проклятих, Божественне і сатанічне, праведне і грішне – і кордони цього поділу не є географічними. Тим самим релігійний тероризм стає явищем екстериторіальним, грубо кажучи, «вселенським»: об'єкти його нападів розмиті і географічно, й етнічно, і соціально, ними потенційно є всі, хто не належить до даної релігії (конфесії), не знає «істинного Бога» чи служить йому у «неправильний» спосіб» [8].

Етнонаціональні конфлікти належать до найбільш заплутаних і складно розв'язуваних. Як показує історія і свідчить

сучасність між національними (міжетнічними) конфліктами виступають тим конфліктогенним фактором, що призводить до терористичної активності. Виникнувши на економічній, соціально-політичній та іншій неетнічній основі, на якомусь певному етапі він набуває національного забарвлення, а об'єктивним змістом стає прагнення до відбудови порушених прав рівноправності і справедливості.

Відповідно до соціально-економічного підходу, що пояснює причини соціальних конфліктів, етнонаціональні конфлікты провокуються погіршенням соціально-економічної ситуації. Сьогодні в світі відбувається нерівномірний розвиток регіонів, а усвідомлення економічної нерівності як колективного пригнічення стає причиною формування та прояву етнонаціональної солідарності в боротьбі за рівноправність. Таке становище викликає відповідну реакцію-збентеження за своє існування, свою долю, культуру, традиції; викликає тривогу, аж до проявів екстремізму, а як наслідок і тероризму.

Особливу роль у етнонаціональному конфлікті відіграє релігійний чинник. В історії та житті багатьох народів національне і релігійне тісно переплетені та взаємодіють; до того ж, релігія виступає як „охоронець” національних традицій, цінностей, звичаїв. Ось чому, коли виникає конфлікт з етичних причин, релігія, природно, займає позицію „захисника” національних інтересів і вимог. Перед загрозою існування етнічної спільноти в якості каталізатора процесів консолідації виступає екстремізм у поєднанні з релігійним фундаменталізмом, – підсумовує О. Штоквиш[9, с. 45]. Тієї ж думки дотримується і О.Г.Яценко: «Конфлікти як можливі воєнні, так і терористичні (які частково вже відбуваються) виникають через такі причини: дуже великі і реальні відмінності між цивілізаціями. Це і культура, історія, мова, традиції, право і найголовніше – релігії. Всі ці чинники є дуже важливими для людей, які належать до певної цивілізації. Вони є фундаментом для існування будь-якої цивілізації»[10, с. 106 – 107].

Крім того “кожна культура має свій характерний для неї темп, – зазначає відомий футуролог А. Тоффлер, – це рішуче необхідна психологічна змінна величина, що до сих пір ігнорувалась... Більша частина людських вчинків мотивована симпатією або антипатією до того темпу життя, до якого людину змушує суспільство і навколишнє оточення”[11, с. 36]. У жителів Сходу ставлення до часу набагато спокійніше, ніж у народів Заходу, що іноді призводить до активного протесту проти чужої часової свідомості, небажано швидкого темпу. Це можна пояснити патологічною антипатією до культурної експансії

західної культури, яку дуже часто називають “вестернізацією” або “американізацією”.

Для американської культури характерним є органічний процес згасання західної цивілізації, що проявляється в зростанні кількості самогубств, падінні народжуваності, соціальній апатії, відчуженості між людьми, надмірної індивідуалізації, патологічній пристрасті до комфорту та безпеки, аморальності, нанесення шкоди іншим людям і природі заради власного збагачення. Орієнтована на час цивілізація або розвивається, тобто росте вглиб і вшир, здійснює експансію у фізичному й значеннєвому шарі, або ж – деградує. Захід загине в той момент, коли він „зупиниться”.

Процеси демократизації, що нав’язуються США, зустрічають озлоблений супротив з боку східної та латиноамериканської культур, представників інших культур, а також різного роду антиглобалістів. „Антиглобалізм сьогодні сильніший за будь-які теперішні та минулі політичні та ідеологічні розбіжності. На порядку денному – питання про виживання людського виду: якщо ми продовжимо руйнувати планету тими ж темпами, як робимо це зараз на потребу імперіалістському Молоху, то дуже скоро повернемося у первісні часи і остаточно здичавіємо. Боротися проти імперіалізму – значить боротися за людину і цивілізацію, а не за одну, окремо взяту релігію” [12, с. 210].

В межах традиційного дихотомічного підходу Захід є такою цивілізацією, основними принципами якої є орієнтація на особистість, раціональне та матеріальне. Схід відрізняється від Заходу у всьому: це цивілізація, що орієнтована на колектив, трансцендентне та духовне. Таким чином, тероризм можна вважати наслідком конфлікту між духовною цивілізацією та прагматичною. «Протистояння, що дійсно існує, проходить на між ісламом і християнством, а між релігійним світорозумінням і світським суспільством споживання, що прагне побудувати світ, в якому... головною метою є задоволення потреб» [2, с. 55].

Дійсно, сьогодні людство опинилося перед лицем зростаючих розбіжностей відносно ролі релігії між Заходом і більшої частини іншого світу. Ці розбіжності відображають те, як релігія визначає роль індивідуума в суспільстві. В той час як релігія відіграє важливішу роль в інших країнах, європейці, більшою частиною забули власне релігійне минуле, їм важко зрозуміти роль, яку релігія може відігравати в повсякденному житті інших людей.

У періоди кризових соціальних змін, що відбуваються в більшості країн, що розвиваються, саме релігія стає однією з таких організаційних форм, яка має важливу властивість задовольнити

людську потребу в безпеці, повернути відчуття зв'язку з іншими, позбутися від почуття нікчемності та незахищеності перед оточуючим світом в умовах дефіциту необхідних орієнтирів. Адже релігія створює первинні засади громадськості, наприклад, солідарність, тобто почуття спільної причетності людини до якогось цілого, „ми”, що породжується єдиним зв'язком між усіма людьми та Богом; у релігійлюди вперше відчувають себе родиною, спільнотою, народом, не втрачаючи при цьому в цій причетності своєї людської особистості. «Як емоційний стан, здатний викликати агресивні прояви, найчастіше розглядається роздратування. Воно може бути обумовлене іншими емоціями: „праведним” гнівом при прояві несправедливості; невдоволенням тим, що людину не хочуть зрозуміти; пригніченням від того, що вона втрачає контроль над собою і ситуацією, поведінкою іншої людини тощо. Сприйняття проявів цих емоцій контрагентом інтеракції і їх інтерпретація визначаються не тільки суб'єктивними цінностями і установками, а й культурними традиціями. Саме культура суспільства дає нам уявлення про те, як слід проявляти свої емоції, які поведінкові стереотипи їх прояву», вважає В.С.Канцір[13, с.205].

Такі специфічні релігійні риси, до числа яких належить в першу чергу релігійна нетерпимість стають індикаторами кризових процесів, що є першою причиною виникнення та подальшої ескалації терористичної діяльності. Сьогодні релігійна нетерпимість за своєю силою поступається лише міжнародній нетерпимості. Сьогодні людство стає свідком багатьох конфліктів, які мають етнічно-релігійні підстави. Вся історія сучасних національних рухів є доказом тому, що національна самосвідомість містить у собі релігію, яку сповідує етнос.

Взагалі всі релігійні конфлікти, що виникають в світі, мають і політичний аспект через те, що більшість цивілізованих націй формувалась у межах політичних організацій, політичних держав на підставі загальної релігії. Більшість сучасних конфліктів як в європейських так і в азіатських державах виникли з прагнень національно-релігійних меншин цих країн до політичної та релігійної незалежності від титульних націй – носіїв і домінуючих релігій в цих країнах.

Отже основою сучасного тероризму є вплив глобалізаційних процесів на сферу культури, що призводить до поживлення національних тенденцій, утворюючи чинник конфліктогенності. Світові інтеграційні тенденції акцентують і загострюють суперечності, що завжди мали місце на терені співіснування різних культур. Економічна модернізація та соціальні зміни, що сьогодні

відбуваються у всьому світі руйнують традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, а порожнини заповнюються релігією, нерідко в формі фундаменталістських рухів.

Література

1. Козер Л.А. Функциисоциальногоконфликта / Льюис Козер[пер. с англ. О.Назаровой; под. общ. ред. Л.Г.Ионина]. – М.: Доминтеллектуальной книги: Идеяпресс, 2000. – 295с.
2. Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: [інформаційно-аналітичний бюлетень]. – 2006. – № 6. – 164с.
3. Генон Р. Восток и Запад = OrientetOccident / РенеГенон; [перевод с фр. Т.Б.Любимова]. – М.: Беловодье, 2005. – 240с.
4. Хантингтон С. Столкновениецивилизаций / СамюельХантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603с.
5. FukuyamaF. TheEndoftheHistoryandtheLastMan / Francis Fukuyama. – N.Y.: Toronto: TreePress; MaxwellMacmillanCanada; MaxwellMacmillanIntern., 1992. – XIII. – 418р.
6. СвистуновС.В. Теракт як засіб глобальної комунікації: релігійна детермінація / С.В.Свистунов // Людина і культура в умовах глобалізації. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 374 – 384.
7. Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: [інформаційно-аналітичний бюлетень]. – 2006. – № 5. – 96с.
8. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму [Електронний ресурс] / авт. Арістова А. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/11409-religijne-pidruntya-mizhnarodnogo-terorizmu.html>. – Загол. з екрану.
9. Штоквиш О. «Етнічний тероризм» як один із ризиків глобалізаційних процесів // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: Інформаційно-аналітичний бюлетень. – 2006. – № 6. – С.43 – 45.
10. Сучасний цивілізаційний підхід до розуміння сутності тероризму і відмежування його від терору і диверсій [Електронний ресурс] / авт. Яценко О.Г. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/download/2936/2897>. – Загол. з екрану.
11. Тоффлер А. Футурошок / АлвинТоффлер. – СПб.: Лань, 1997. – 464с.
12. Санчес И.Р. Кто я? / ИльичРамиресСанчес // Иностраннаялитература. 2004. - № 9. – С. 202 – 217.
13. Тероризм як ознака соціально-психологічної кризи суспільства[Електронний ресурс] / авт. Канцір В.С. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-295.html>. – Загол. з екрану.